

Din ve İnsan Dergisi

Journal of Religion and Human - مجلة الدين والإنسان

ISSN: 2980-1117

Cilt: 4
Volume / المجلد: 4

Sayı: 7
Issue / العدد: 7


Haziran 2024
June / حزيران 2024

Yrd. Doç. Dr. Fethi Turan
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
fethituran49@hotmail.com
ORCID:0000-0001-8053-3795

Erken Çocukluk Döneminde Nasıl Bir Din
Eğitimi

What Kind of Religious Education in Early
Childhood

Atıf: Turan, F. (2024). Erken Çocukluk Döneminde Nasıl Bir Din Eğitimi. *Din ve İnsan Dergisi*, 4 (7), 32-59.

 DOI: 10.69515/dinveinsan.1457530

Makale Türü / Article Information: Araştırma Makalesi / Research Article

Yükleme Tarihi / Received Date: 22.03.2024
Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2024
Yayımlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2024
İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 32-59

İntihal

Plagiarism / انتحال

Bu makale intihal programında taranmıştır.
This article was checked in the plagiarism program.
تم مسح هذه المقالة في برنامج الانتحال



Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; International standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Erken Çocukluk Döneminde Nasıl Bir Din Eğitimi

What Kind of Religious Education in Early Childhood

Özet

Kritik yıllar olarak bilinen erken çocukluk dönemi çocuğun gelecek hayatını şekillendirir. Çevresi ile etkileşim halinde olan çocuk bu dönemde doğal olarak dini sembol ve yaşantılar ile de karşılaşır. Çocuk gelişim döneminin özelliği olarak din ile ilgili konulara da ilgi duyar, merak eder. Çocuğun yaratılışı ile birlikte inanmaya karşı bir eğilimi olduğu kabul edilir. Bu eğilim ise büyük oranda formel veya informal eğitim ile şekillenir. Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu araştırmanın amacı erken çocukluk döneminde din eğitimi konusunu incelemektir. Çocuğun yaratılışı ile var olduğu kabul edilen din duygusu gelişmeye açıktır. Çocuk din hakkındaki bilgi ve pratiği öncelikle yakın çevresinden öğrenir. Zamanla örgün eğitim kurumlarında bilgi ve becerilerini geliştirir. Çocuğa verilecek din eğitiminin içerik ve yöntem bakımından çocuğun gelişim özelliklerine uygun olması, çocuğun ilgi ve ihtiyacının merkeze alınarak, uzman kişiler tarafından verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, erken çocukluk dönemi, çocuk, din

Abstract

Early childhood is a critical period that shapes the child's future life. The child, who interacts with his environment, naturally encounters religious symbols and experiences during this period. As a characteristic of the child's developmental period, he is also interested and curious about issues related to religion. It is accepted that children are naturally inclined to believe from their creation. This inclination is largely shaped through formal or informal education. The aim of this research, which is designed with a qualitative study approach, is to examine the subject of religious education in early childhood. The sense of religion, which is understood to exist with the child's creation, is open to development. Children initially learn about religious knowledge and practices primarily from their immediate surroundings, and over time, they develop their skills and knowledge in formal educational settings. Over time, he develops his knowledge and skills in formal education institutions. The religious education provided to the child should be suitable to the child's developmental characteristics in terms of content and methodology, centered around the child's interests and needs, and delivered by experts in the field.

Keywords: Religious education, early childhood, child, religion,

Giriş

İnsan hava kürede yaşadığı gibi, ahlak küre (İnam, 2014) ve bir kültür kürede yaşar. Kuşaktan kuşağa aktarılan kültür, toplumun tutum ve davranışları, inançları ve ürettikleri değerlerdir (Atak, 2017). İnanç, din ile aynı anlamda değilse de ilişkili bir kavram olarak, bir fikre bağlılık ve kabul demektir (Bozkurt, 2022). Bu anlamda dinler, tarih, sanat, dil ve edebiyat gibi kültürün belirleyici öğeleridir (Aksoy, 2008; Alakuş, 2004). Toplumsal bir olgu olan dinler ve onun etrafında şekillenen inançlar, insan yaşamının kutsalları arasında yer almış, geçmişten günümüze varlığını hep korumuştur (Aydın, 2009). Sosyal bir varlık olarak insan (Başaran, 2015; Yazoğlu, 2014) içinde din de olmak üzere doğup yaşadığı toplumun kültürel birikimi ile etkileşim halinde (MEB, 2010) yaşamını sürdürür.

Yaşam doğumla başlayıp ölümle sona eren gelişim sürecini ifade eder. Gelişim, organizmanın döllenme ile başlayıp biyolojik ve çevresel etkilere bağlı olarak zaman içinde yapıda ve düşüncede meydana gelen sürekli ve ileri yönlü değişimlerdir (Bilici, 2014; Senemoğlu, 2003).

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / Issue / المجلد: 4 / Cilt / Volume

Her insanın içinde bulunduğu gelişim döneminde kendisinden beklenen gelişim görevini başarması, kazanması gereken tutum ve davranışları göstermesi beklenir (Başaran 1998). Gelişim süreci içerisinde insan kendisinden beklenen kazanımları ediniş görevini başarı ile yerine getirdiğinde mutlu olurken; aksi durumda yaşamının bir sonraki aşamasında zorlanır ve mutsuz olur (Havighurst, 1952. Akt: Dinçel, 2006). Çok yönlü bir varlık olan insan bebeklik, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi çeşitli gelişim dönemlerinden geçerek yaşamını sürdürür. Her bir dönemin birbiriyle bağlantılı fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal gelişim özellikleri ve bu dönemlerde sahip olunması beklenen kazanımları vardır. Çocuğun eğitiminde bu gelişim dönemlerinin iyi bilinmesi ve verilecek eğitimin buna göre organize edilmesi beklenir (Ummanel ve Aytaç, 2016). Bu bağlamda insanın çevresi ile etkileşimi sonucunda yaşadığı her türlü deneyim, değişime yol açarak onun yaşamını etkiler ve bu deneyimler eğitim kavramı kapsamında ele alınır.

Bireye kasıtlı olarak istendik davranış kazandırma süreci (Ertürk, 1986) olan eğitim, bilimsel temelli olarak yürütülmesi gereken bir faaliyettir. Bu anlamda çocuk eğitimi söz konusu olunca, gelişim dönemleri ve gelişim özelliklerinin bilinmesi bir önkoşuldur. Çünkü çocuğa hangi konuda eğitim verilirse verilsin, çocuğun içinde bulunduğu gelişim özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Özellikle eğitimin konusu din ve inanç ise, çocuğun algı ve hazırbulunuşluk düzeyi ile birlikte gelişim özellikleri bir bütün olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Çocukluk, geçmişten günümüze düşünürlerin, ilahiyatçıların, yönetici ve eğitimcilerin; yani çocukla ilgilenen herkesin kendi bakış açısını ortaya koyarak tanımlamaya çalıştığı özel bir dönemdir. Doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme çocukluk, bu dönemi yaşayan kimse de çocuktur (Aydın, 1993). Çocukluk dönemini yakından izleyen uzmanlar bu dönemi de kendi içinde; yeni doğan ve oyun çocukluğu; erken çocukluk ve orta çocukluk olarak incelemektedirler (Bayhan ve Artan, 2011).

İnsanın doğum ile hayata gözlerini açtığı andan başlayarak bebeğin yeni koşullara uyum sağladığı hayatın ilk dört haftasına yenidoğan, daha sonraki aylar bebeklik veya oyun çocukluğu dönemi olarak incelenir. Bu dönemin en önemli duygusu güven ve bağlanmadır. Bu dönemde çocuğun korunma, avunma ve duygu düzeni için *bağlanma figürlerine* ihtiyacı vardır. Bağlanma çocukların ait olma ve güven ihtiyacı nedeniyle yakın ilişkide oldukları kişilerle kurdukları derin duygusal bağdır (Bowlby, 1969). Bu dönemde bağlanma kişisiyle kurulan bağın niteliği, çocuğun gelecek yıllardaki ilişkileri ve duygusal gelişimi açısından belirleyici bir unsurdur (Kırimer vd., 2014).

Erken çocukluk dönemi, çocuğun zorunlu temel eğitime başladığı zamana kadar olan süreyi ifade eder. Bu dönemde çocuğun zihinsel ve fiziksel gelişimi çok güçlüdür (MEB, 2011). İşlem öncesi dönemden somut düşünme dönemine geçiş aşamasında olan çocuk, bu dönemde

kazandığı bilgi, beceri ve alışkanlıkları yaşamın ileriki yıllarına taşır (Tatar, 2013). Dolayısıyla erken çocukluk dönemi, *kritik yıllar* olarak *çocuğun gelecek hayatını şekillendirir* (Bacanlı, 2004; Wold Bank, 2015). Erken çocukluk döneminde çocuk, olumlu-olumsuz bütün etkilere açıktır (Bilici, 2014) ve kişilik gelişiminin önemli bir kısmını bu dönemde tamamlar (Köylü, 2003). Çocuk kendisini yetişkin hayatına hazırlayan davranışları erken çocukluk döneminde öğrenir (Köylü, 2004; Tuğrul, 2002). Geçirilen yaşantılar sonucu ortaya çıkan öğrenmeler çocukta derin ve kalıcı izler bırakır, onun değer yargılarını ve karakter yapısını inşa eder. Bu dönemdeki yaşantıların niteliği, onun değer yargıları ve karakterinin belirleyici öğeleridir (Çağlar, 1981; Öz, 2019).

Çocuğun gelişiminde, içerisinde doğup büyüdüğü ailesi ve çevresindeki yetişkinler etkilidir (Aral ve Baran, 2011; Atak, 2017). İlk yıllardan itibaren çocuk ailesinde ve çevresindeki her türlü yaşantıya ilgi duyar, merak eder; zamanla bu yaşantıları taklit ederek yaşamak ister (Oruç, 2010). Ayrıca bu yıllarda çocuk, toplumsal kurallara dair yanlış ve doğru davranışı ayırt etmeye ve toplumsal rolleri kavramaya başlar. Bu dönemdeki yaşantıların niteliği ve yoğunluğu çocuktaki duygu gelişimini de besler. Gelişmeye başlayan duygulardan biri de din duygusudur. Çocuklar bu dönemde dini konulara ilgi duyar, merak eder (Tatar, 2013; Nas, 2008; Türk, 2014). Din duygusu, erken çocukluk döneminde, üstü kapalı, biraz gizemlerle dolu, duygusallıkla iç içe ama sıradışılıkların farkında olunarak yaşanan deneyimlerle şekillenir (Oruç, 2010; Yavuz, 1987).

Orta çocukluk dönemi ise son çocukluk yılları olarak kabul edilir. Ergenlik öncesi geçiş dönemidir ve çocuk bu dönemde soyut düşünmeye başlama aşamasındadır (Başaran & Öğretir-Özçelik, 2021; Kırimer vd., 2014). Çocuk kendine karşı olumlu tutumlar oluşturur ve kişiler arası ilişkilerini geliştirir. Çevresindeki yetişkinleri örnek alarak cinsiyetine uygun rolü geliştirmeye başlar (Eser, 2008). Sorumluluk almasına ve kendi kararlarını vermesine olanak sağlandığında kişisel bağımsızlığını kazanmaya müsaittir. Bu dönemde gündelik yaşama uyum sağlama gelişmiş, vicdan ve değer anlayışı belirgin hale gelmiştir (Kabalı, 2011).

1. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Uzun bir geçmişi olan, konjonktüre bağlı olarak gündem olan ve son dönemde tekrar alevlenen bir konu çocukluk döneminde din eğitimi mevzuudur. Toplumda çocuğun din eğitimi konusunda ayrışmalar, farklı görüşler bulunduğu gözlenmektedir ve bu konuda henüz toplumsal bir uzlaşıdan bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; erken çocukluk döneminde din eğitimi konusunu incelemek ve eğitim kurumunun görev ve sorumluluğuna dikkat çekmektir.

1. Yöntem

Araştırma nitel araştırma deseninde tasarlanmış ve betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma desenleri araştırma etkinliklerinin birbiriyle tutarlı ve amaca uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi açısından araştırmacıya rehberlik eder. Betimsel analiz ile daha önceden belirlenmiş temalara göre veriler özetlenerek tartışılıp yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak gerekirse karşılaştırmalar yapılır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Bu çalışmada araştırmmanın amacı kapsamında erken çocukluk döneminde din eğitimi konu alan alanyazın taranarak bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular; din nedir, din duygusu, din duygusunun kaynağı, din eğitiminin gerekliliği, eğitime başlama yaşı, aile ve din eğitimi ve nasıl bir din eğitimi başlıkları altında tartışılarak yorumlanmış, çıkarımlarda bulunularak öneriler geliştirilmiştir.

2. Bulgular

Din Nedir?

Din insanlık tarihi ile var olan, günümüzde de etkisini sürdüren (Nas, 2018) kişisel ve sosyal boyutları ile fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş bir olgudur. Birçok insan için hayatı anlamının vazgeçilmez bir yolu ve varoluşun amaç ve anlam kaynağı olan din, insanlık tarihinin ayırt edici özelliklerinden biridir. Din insana varlığın mahiyeti, iyilik ve kötülüğü ayırmanın temel kriterlerini açıklar ve insanlar arası ilişkileri düzenler (Meydan, 2018). Özellikle merkezine insanı alan ilahi dinler, topluma sistematik bir yaşama tarzı arz ederler (Aydın, 1999; Şanver & Tekin, 2018). İnsanın genetiğinde var olan ve her kültür düzeyinde izine rastlanan din olgusuna tarihin bütün döneminde ve her coğrafyada rastlamak mümkündür (Öztürk, 2013). Arkeolojik kazılarda, geçmişi 12 bin yıl öncesine dayanan Göbeklitepe’de elde edilen bulgular, buranın bir tapınak olduğu yönündedir ve dinin tarihi derinliği açısından kıymetli veriler sunmaktadır (Kurt & Göller, 2017).

İnsanoğlu ile yaşıt olduğu düşünülen dinin kökeni ve nasıl tarif edileceği konusunda ortak bir anlayış benimsemek oldukça zordur (Göler, 2016). İlgili çevrelerin tümüyle uzlaştıkları ortak bir din tanımı olmadığı içindir ki (Tosun, 2011) geniş bir yelpazede farklı tanımlar yapılmıştır. İçmeli’ye (2013) göre din, ferdi ve toplumsal olarak her dönemde ve her coğrafyada tek tek bireylere ve topluluklara egemen olan tanrısal kanunlardır. O, her türlü ilmi ve felsefi düşüncelerden önce var olmuş ve insanların tutum ve davranışlarını yönlendirmiştir. Din, insanın nereden geldiğini, nereye gideceğini, yaratılış amacını, yaratıcıya ve insanlar arasında hak ve görevlerini, iyi-kötü kendi özgür iradesine dayanarak, huzura, mutluluğa ulaştırma yoludur. Bilgin (2007) de dini, akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat iyiye-doğruya sevk eden ilahi bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yol olarak tanımlamaktadır. İnsanın koşulsuz var olan mutlak varlığa yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışı olan din, öznel olarak

insanın Allah'a karşı içinden gelen aşk, temiz yüreklilik ve güvenle O'nun ortaya koyduğu ilkelere akıl ve sezgi ile bağlanması iken; nesnel boyutu ile insanın davranışlarıyla yapılan dua, ibadet ve ahlaki görev ve sorumlulukların yerine getirilmesidir (İçmeli, 2013; Kazanç, 2011).

Din Duygusu

Beden ve ruh boyutu ile sosyal bir varlık olan insan bir bütünlük arz eder (Kaya, 2014; Peker, 1993). Fizyolojik oluş ve ihtiyaçlar bedenle; inanmak, sevgi, sevinç, hüznün ve mutlu olmak gibi duygular ise ruhsal yapı ile ilgilidir ve dini yaşayışın duygu boyutu, çocukta sağlıklı bir din inancının inşasında en etkili güçtür (Türk, 2014). Çocuğun gelişim sürecinde duyguların rolü yadsınamaz. Duygular düşüncelere kaynaklık eder, davranışlara yön verir (Oruç, 2010). Erken çocukluk yılları duygusal gelişim açısından kritik bir dönem olduğu gibi din duygusunun gelişimi açısından da yaşamının önemli bir kesitini kapsar. Çocuğun algı ve düşünme yeteneği, bilişsel gelişimine paralel olarak somuttan soyuta doğru bir seyir izler. Çocuk duyu organları ve ampirik öğrenmeleri dışında ulaşamadığı evreni sezgi ve akıl yoluyla kavramaya başlar. İnsan sınırlı yetenekleri dışında var olan sınırsız evreni sorgulamaya, kavramaya çalışırken birçok olağanüstülükleri fark eder ve kabul eder. Büyüdükçe kendi varlığına, hayatına, istek ve eğilimlerine bu kavrayışı katarak yol alır. Bu anlamda din duygusu, bireyin dini içselleştirmesi ve içeriğini, kendi iç dünyasını zenginleştirmesi sonucu ortaya çıkan içsel bir oluşumdur (Özer, 2006). Bir başka ifade ile din duygusu, dinin birey tarafından algılanması ve onu iç dünyasında anlamlandırmasıdır. Güven, sevgi, korku ve bağlanma gibi temel duygular üzerinde yükselen din duygusu, bir yaratıcı düşüncesine ulaşma arzusu taşıyan ortak özelliklere sahiptir. Topçu'ya (1959) göre din duygusu, yüce ve aşkın duygular arasında yer alır ve doğal bir olgu olarak insanda yaratılıştan vardır. "Yaratılışın temel boyutu ve işleyiş ilkeleri ortak özelliklere sahiptir" ön kabulüne dayanarak, din duygusu evrensel özelliklere sahiptir (Sözgün, 2018) denilebilir.

İnsan, duygusal ihtiyaçları da içine alan, bilişsel öğelerle güçlenen bütüncül bir din duygusuna potansiyel olarak sahiptir. Bu duygunun çevresel etkilerle erken çocukluk döneminde uç verdiği ve gelişme potansiyeline sahip olduğu kabul görmektedir (Clark, 1981; Mehmetoğlu, 2004; Selçuk, 1991; Tatar, 2013). Diğer birçok duygu ile de etkileşim halinde olan din duygusu (Oruç, 2010) ile ihtiyaçların karşılanması arasında güçlü bir bağdan söz edilebilir (Yavuzer, 2010). Bir şeye inanmak, dayanmak ve bel bağlamaktan gelen rahat ettirici bir duygu olan güven duygusu temel duygulardan biridir. Çocuğun ihtiyaçlarının uygun biçimde karşılanması sonucunda kendi benliğini değerli bir varlık olarak algılamasına zemin hazırlayan ve onun gelişiminde önemli derecede rol oynayan güven duygusu, dini yaşayışın asıl kaynağını oluşturan Allah'ın yardımına sığınma duygusu ile benzerlik göstermektedir. İnsanın metafizik eğilimine karşılık gelen ve içinde aşkın bir varlığa bağlanma ve onunla iletişime geçmeyi sağlayan bağlanma, saygı, hayranlık ve merak gibi duyguların da din duygusu ile ilişkisi açık bir şekilde anlaşılabilir. Bu duygulara aidiyet,

sığınma, şefkat, şükür, merhamet ve teslim olma duyguları da eklenebilir. Çocuktaki sonsuzluğa ulaşma arzusu, sevgi ve şefkat görme isteği, merak, himaye altında bulunma duygu durumları, dini bilincin gelişimini ve dini yaşayışı etkiler. Hökeleklî'ye (2015) göre çocukta Allah tarafından korunma duygusu kaçınılmaz bir sığınak, dayanak ve güvenlik kaynağıdır.

Çocukta din duygusunu anlamak ve anlamlandırmak için erken çocukluk döneminde din duygusu ile ilgili duygu ve düşünce gelişimini yakından tanımak ve açıklayabilmek gerekir. Bu dönemde ön plana çıkan; *korunma-himaye altında bulunma, kolay inanırlılık, taklit ve özdeşim, merak ve sorular sorma, Allah (antropomorfizm) inancı, ölüm ve ahiret tasavvuru, dua ve talep* gibi (Nas, 2018) özelliklerin din duygusu bağlamında ele alınıp incelenmesi önemlidir.

Korunma-himaye altında bulunma: Zayıf, güçsüz bir varlık olarak çocuk, yaşamını devam ettirebilmesi için bir başkası tarafından korunma ve himaye edilmeye muhtaçtır. Güven altında bulunma isteği doğum anı ile birlikte çocuğu kuşatır ve yaşantısına hâkim olur. Bu durum duygusal bir refleks olarak çocuğun davranışlarına yansır. Çocukta güven duygusunun tatmini ve bunun sonucunda yaşadığı duygusal doyum, onun beslenmesi kadar kıymetlidir (Yavuz, 2013; Nas, 2018). Korunma altında bulunma duygusu çocukluk döneminden başlayarak yaşam boyu devam eder. İnsan benliğini tümüyle kuşatan bu duygu, dini yaşayışın çekirdeğini teşkil eden Allah'ın yardımına sığınma duygusu ile paralel bir özellik gösterir (Clark, 1980; Bilici, 2014). Çocuğun doğuştan getirdiği bir varlığa inanma yeteneğinin şekillenmeye başlaması, Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramının ilk üç döneminde yer alan; *güven, bağımsızlık ve girişkenlik* kavramları ile de benzer özellikler gösterir. Çünkü bu dönemde çocuk, ihtiyaçlarını bizzat karşılamasına imkan bulamayan bir zayıflık, âcizlik içerisinde (Nas, 2018). Çocuğun bedensel gereksinimleri yanında sosyal ve duygusal olan sevgi, güven, emniyet, korunma, sığınma, kabul görme ihtiyaçları açısından tatmin edilmeye, doyurulmaya gereksinim duyar. Çocuklar risklere karşı korunmada ümitsiz ve çaresiz kaldıklarında, yüksek düzeyde isteklerinin karşılanmasında, hatta çaresizliklerinde ümit kaynağı olarak Allah'ı arayıp O'na sığınır. Bu düşünceyle kendilerini emniyet ve güven içinde hissederler.

Kolay İnanırlılık: Erken çocukluk döneminde çocuğun başkaları tarafından anlatılan şeylere inanması, diğer dönemleri yaşayan çocuklara göre daha kolaydır. Çünkü bu dönemde çocuk, kolay inanırlılık özelliğine sahiptir. Çocuk din hakkında kendisine anlatılana şüphe etmeden, sorgulayıp itiraz etmeden inanma eğilimindedir. Çocuk çevresi tarafından kendisine anlatılanı içtenlikle kabul eder. Bu kabul ediş sadece dilde kalmaz, aynı zamanda bütün benliği ile adanmaya neden olur (Tatar, 2013). Çocuk, kolay inanma ve bağlanma duygusunun etkisiyle, mantıksal düşünme düzeyine erişinceye kadar dini değerleri sorgulamadan anlatıldığı haliyle kabul etmeye hazırdır. Bu edilgen kabul ve inanış, zamanla bilişsel ve duygusal gelişimi takip ederek yerini daha bilinçli ve aktif bir bilince bırakır.

Taklit etme-benzeme duygusu: Bir modele ihtiyaç duyma insani bir özelliktir ve bu haslet çocuklarda çok daha belirgindir. Çocuk bu duygunun etkisiyle bilinçli ya da bilinç dışı, model gördüğü kişileri taklit eder (Bayraktar, 2008). Çocuğun bir kişiyi ve bir davranışı taklit etmesi, ancak taklit edilen modelin kendisi veya davranışının onun dikkatini çekmesi ile ilgilidir. Bandura'ya (2006) göre çocuk, çevresindeki modellerin davranışlarını taklit ederek tutum ve davranışlarına yön verir. Ancak model alma sürecinde farklı dinamikler de vardır. Gözlem ve taklit yoluyla kazanılan davranışlar söz konusu olduğunda modelin statüsü de öğrenme üzerinde etkili olabilmektedir (Akt: Tatlıoğlu, 2021). Özellikle aile içerisindeki dini söz ve etkinlikler, çocukta kalıcı izler bırakır. Çocuk sadece dini davranışları taklit etmez, aynı zamanda çevresinde kullanılan dini kavramları ezberleme ve bunları tekrarlamaya çalışır (Bayraktar, 2008). Çocuk sosyalleşme ile birlikte çevresindeki davranışları gözlemler, olaylara doğrudan ya da dolaylı müdahil olur. Dil gelişimi ile çocuk, çevresinde işittiği sesleri, kelime ve cümleleri öğrenir. Dini kavram ve davranışlar ile karşılaşan çocuklar, bunları taklit ederek dini inancının temellerini atar. Önceleri bilinçsiz yapılan bu taklitler, zamanla yerini, bilişsel ve duygusal olarak sentezlenerek ortaya konulmuş özgün bir inanca bırakır (Nas, 2018). İlk yıllarda duygulardan yoksun mekanik bir şekilde dini davranışları taklit eden çocuk, zamanla ibadetlerin anlamına uygun daha içsel bir şekilde yaşının gerektirdiği dini ibadetleri yerine getirir (Yavuz, 1994).

Merak etme, sorular sorma: Evrende diğer canlılarla birlikte yaşayan insanı diğerlerinden ayıran en önemli özellik akıllı olmasıdır. İnsan, akli sayesinde evrendeki konumu, var oluş sebebi, yaratıcı, çevresinde gördüğü ve görmediği varlıklar hakkında sorular sorar. Bir yaratıcıya inanmaya yatkın ve donanımlı olan çocuklar (Yavuz, 187) bu hazırbulunuşluktan dolayı, aşkın varlıkla ilgili olarak varlıkların kaynağını, ilk insanı, yeryüzünü hatta bizzat yaratıcının kendisini merak eder ve ikna olacakları cevapları bulmaya çalışırlar (Yazıbaşı, 2017).

Çocuk, çevresinde gördüğü her şeyi merak eder, çevresinde olup biteni kendine göre anlamlandırıp öğrenmek ister (Senemoğlu, 1998). Çocuktaki soru sorarak öğrenme ve kavrama isteği doğal bir özelliktir. Çocuğun çevresinde gelişen olaylara olan ilgisi ve bu dünyanın sırlarını merak etme duygusu çok güçlüdür. Bu duygunun gereği olarak nereden geldiği, kime ait olduğu hakkında sorular ile bilgi edinmeye çalışır (Tatar, 2013). Çocuğun yaşadığı ortamı tanıma ve keşfetme isteği, onda doğal olarak bu duygunun varlığını gösterir. Çocuk, sorduğu sorularla din ve dini konular ile temasa geçer. Bu sorular aslında onun dine karşı ilgisinin göstergesidir. Özellikle dört yaş, çocukta dini düşüncenin altın çağıdır. İleriki yıllarda çocuk, bilişsel ve duygusal gelişimi ile birlikte yaratıcının varlığı ve mahiyeti hakkında daha kapsamlı sorularına devam eder. Ayrıca çocuk, çevresinde gözlemlediği doğum, ölüm, dua, ibadet, sembol ve ritüellere ilgi duyar. Deneyimlediği doğa olay ve olguları hakkında soruları eksik olmaz. Çocuğun soruları onun için beklenen ve olumlu bir süreç iken, çevresi tarafından bu soruların geçiştirilmesi, çocuğun meraklı,

araştırmacı kimliğini olumsuz etkiler. Çocuk büyük bir merakla yönelttiği sorularına cevap alamadığı zaman başka kaynaklara yönelmeye başlar.

Antropomorfizm (İnsan gibi Allah düşüncesi): Somut olay ve olgulara yönelik algıların ilahi olanla ilişkilendirilip yaratıcının bu şemalarla tanınması çocukluk döneminin en temel özelliklerinden biridir. Kısaca ödünç-imağlar aracılığıyla, hissedilmeyen bir alanın mevcut algısal özelliklerle anlaşılması neticesinde çocukların dini düşünceleri şekillenmiş olur. Bireysel farklılıklar olmakla birlikte bilişsel gelişimin işlem öncesi döneme denk geldiği erken çocukluk yıllarında, Allah inancı göstergelerinin görülmeye başlandığı dönemdir. Bu dönemde çocuklar soyut kavramları somut olarak düşünüp algılayabilirler. Dolayısıyla soyut olan Allah kavramını genellikle büyük, güçlü, yaşlı, uzun sakallı bir insan şeklinde insani özelliklerle anlayabilir ve ifade edebilmektedirler. Allah'ı insana benzeterek tasavvur etme eğilimi, bu dönem çocuklarda ortaktır. Bunun için de kendilerine soyut gelen kavram ve olayları somutlaştırma çocukların genel özelliğidir (Ay, 2011; Bilici, 2014; Dam, 2010; Köylü, 2003). Bu yıllarda çocuklar için büyüklük ve yükseklik görülebilir mekanla sınırlıdır. Bu itibarla da Allah için gözle görebildikleri en büyük mekan olarak gökyüzü ve bulutların üstü düşünülmektedir (Ay, 2011). Çocuk Allah'ı kendi zihinsel çerçevesi içerisinde düşünürken aynı zamanda O'nu bir insan gibi somut olarak tasavvur eder. Bununla birlikte çocuk, Allah'ın insandan farklı bir yapısının olduğunu keşfederek O'nu insanlardan ayırır. Bu anlamda antropomorfizm, düşünce gelişiminin ilk formudur ve çocukluk dönemi Allah inancının ayırt edici özelliği olarak değerlendirilir (Bilici, 2014). Yurdagül'e (1994)'e göre erken çocukluk döneminde çocuklarda görülen belirgin dini özellik, çocuğun doğaüstü bir dünya ile olan uyumudur. Çocuk Allah'ı canlandırmakta güçlük çekmez. Allah'ı büyük bir insan şeklinde tasavvur ederek, Allah'ı insana ait sınırlar içinde kabul eder. Çocuklardaki insani özellikler taşıyan bu somut Allah anlayışı, somut düşünme evresinden, soyut düşünme evresine geçtiği 11-12 yaşlarına kadar azalarak devam eder, sonraki yıllarda ise her yerde var olan fakat görünmeyen soyut bir Allah algısı yerleşmeye başlar (Bilici, 2014; Dam, 2010; Vorgete,1978). Böylece çocukta eksiksiz, kusursuz bir Allah anlayışı hâkim olur.

Ölüm ve ahiret tasavvuru: Çocuğun erken yaşlardan itibaren çevresinde gerçekleşen ölüm gerçeğini kavraması uzun bir süre alır (Hökelekli, 1991). Çünkü bu dönemde çocuk coşkuyla yaşadığı hayatın bir sonu olacağını tasavvur edemez ve etmek de istemez. Bilişsel gelişim düzeyi henüz bunu anlamak için yeterli değildir. Ancak çocuk, duyduğu, gördüğü, karşı karşıya kaldığı ölüm gerçeğine karşı duyarsız da değildir. Ölüm hakkında yaşadığı deneyimler merak duygusunu harekete geçirir ve birçok sorunun cevabını almaya çalışır. Ölüm hakkında çocuğa ailesi tarafından verilen kaçamak cevaplar, onun gerçeği arama, öğrenme gayretini engellemez. Erken çocukluk döneminin ilk yıllarında ölümü uzun bir uyku olarak düşünen çocuklar, zamanla hastalık ile ölüm arasındaki bağlantıyı fark eder. Erken çocukluk döneminin son yıllarında çocuklara göre

ölüm, kötü canlıların başına gelebilecek bir durumdur. (Mehmetoğlu, 2004). Çocuk somut düşünme evresine geçiş yıllarında ölen kişinin tekrar canlanamayacağını anlar, ancak ruhun ölümsüz olduğu gerçeğini henüz kavrayamaz. Soyut düşünmeye geçme aşamasındaki çocuk ise ölümün yetişkinlerin ölüm anlayışında olduğu gibi başka bir dünyaya gitmek olduğunu kavrama yeteneğine sahip olur (Köylü & Altaş, 2014).

Dua ve talep: Dua insanın zayıflığının ve acizliğinin farkına vararak aşkın bir güce yönelmesi ve ondan istekte bulunmasıdır (Tosun, 2000). İnsanı dua etmeye yönelten birtakım duygular vardır. Bunlar Allah'a karşı duyulan sevgi, saygı, minnettarlık veya türlü tehlikeler karşısında duyulan acizlik, ve çaresizlik duygularıdır (Hökelekli, 2015). Dua, dini hayatın ayrılmaz parçasıdır. Yaratıcı ile kurulan bir iletişimdir. Çocuk duayı günün her saatinde ayakta, otururken, yatarken, yemekten önce veya sonra yapabilir. Erken çocukluk döneminde dua etme isteği güçlüdür ve çocuk dua etmekten hoşlanır. Çocuk açısından dua etmeye başlamanın en önemli nedeni, sosyal çevrede dua eden kişileri taklit etme isteğidir. Çocuk anlamını bilmesede dahi bazı dua kalıplarını ezberler ve büyüklerinin dualarını taklit eder (Selçuk, 1991). Önceleri belirsiz bir dua anlayışına sahip olan çocuk, sonra duanın Allah ile kurulan ilişki olduğunu anlamasına rağmen duanın içeriği hakkında fazla bir bilgiye sahip değildir (Nas, 2008). Bu dönemde çocuklar belli kalıplar içerisinde ettiği dualar vasıtasıyla Allah ile ilişki kurmaya çalışırlar. Ancak bu dönemdeki çocuğun duaları yüzeysel ve karmaşık olmakla birlikte, içerik açısından genel anlamda kişisel maddi beklentiler ile ilgilidir. Somut düşünme evresinde çocukların duaları, anlam ve içerik bakımından değişime uğramaya başlar ve bir önceki dönemdeki belirsizlikler ortadan kalkmış olur. Artık çocuk, maddi isteklerin yanı sıra kendisine ve başkalarına manevi olarak dua etmeye başlar. Ancak çocuğun dualarında somut öğeler yine baskındır (Nas, 2008). Çocuk gerçek anlamda manevi duayı soyut düşünme döneminde içselleştirir. Çünkü artık dua eden çocuk bilir ki, birisi var ki onun sesini dinler, derdine derman yetiştirir, ona merhamet eder (Nursi, 2024). Çocuğa söylenen “Allah'tan iste o verir” fikri onun gerçek ile hayali birbirinden ayıramaması nedeniyle Allah'ı bir masal kahramanı gibi görmesine ve duaların olağanüstü bir şekilde hemen kabul edileceği anlayışının oluşmasına neden olabilir. Bununla beraber kabul olmayan dualardan sonra hayal kırıklığına uğrayan çocuk, dua etmeyi tamamen bırakabilir (Selçuk, 1991).

Din Duygusunun Kaynağı

İnsanda inanma eğiliminin ilahi bir yetenek olarak onun doğasında yer alıp almadığı ve inanma duygusunun kaynağı konusu öteden beri tartışılmış (Oruç, 2013), bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Din duygusunun çocuklarda erken dönemlerde başladığını ileri süren bilim insanları ve düşünürler olduğu gibi, din ve inanma duygusunun ilerleyen yıllarda başladığı görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, çocukta din duygusunun yaratılıştan bulunduğu, çocuktaki belirli bir süreye kadar sorgulamadan, şüphe

etmeden kolaylıkla inanma özelliğinin de bunun göstergesi olduğu tezi ileri sürülürken (Vergote, 1978); çocuğun insani davranışlarının bile sonradan ve aşamalı olarak ortaya çıktığı, çocuğun kendi varlığını durağanlıktan eyleme geçirme gücünün olamadığı, dolayısıyla din duygusunun doğumla birlikte var olmasının mümkün olamayacağı anti-tezini ileri sürenler de (Clark, 1981; Tatar, 2013) bulunmaktadır.

Yavuz (1994) çocukta din duygusunu doğal bir yetenek olarak kabul edip değerlendirmektedir. Benzer şekilde Vergote (1978) de pedagojik tecrübelerine dayanarak çocukta büyük bir dini potansiyelin yaratılıştan var olduğunu savunmaktadır. Buna karşın Natüralist eğitim anlayışının önde gelen düşünürlerinden J.J. Rousseau, çocukların ergenlik yıllarına kadar dini ya da ahlaki öğretilerle karşılaşmaması gerektiğini önermektedir. Rousseau, çocukluk yıllarında din eğitiminden uzak durmayı önerirken bu tercihinin dinin önemsizliğinden dolayı değil, yanlış anlaşılmaya müsait olmasına dayandırmaktadır. Bu yaklaşımı ileri sürenler dinin bir yanılsama, totem ve tabu olduğunu, insanın fakir, aciz ve zayıflığından kaynaklanan bir yöneliş olarak tezahür ettiğini, bu nedenle de çocuğun dine yabancı olduğunu kabul etmişlerdir (Yazıbaşı, 2017). Din ve Tanrı inancının çaresizlikten kaynaklandığı düşüncesi Freud'un psikanaliz teorisinin de odağında yer almaktadır. Freud kimi zaman dinden, bir obsesyon, zihinden uzaklaştırılmayan fikir, düşünce olarak söz etmiş, kimi zaman da dini, çocuksu arzuların yerine getirilmesi olarak görmüştür (Aydın, 2009). Ancak Dam'a (2010) göre inanma ve kutsal bir varlığa bağlanma ihtiyacı doğuştan insanın ruhuna kodlanmıştır ve insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Yavuz (1994)'a göre ise bir varlığa inanma duygusu insanda doğuştan var olan doğal bir özelliktir ve dinin temeli ve başlangıç noktası inanmadır. Nas (2018) da çocukta dini duygunun doğuştan var olduğunu ve bu duyguya çevre ve gelişim sürecinin yön verdiği görüşündedir. Bu görüş İslam inancının ikinci derecede kaynağı olan Hadis-i Şerifte; *çocuğun fitrat (İslam dini) üzere doğduğu, daha sonra anne babası onun inancını şekillendirdiği (Buhari, Akt: Demil, 2024) şeklinde ifade edilmektedir.*

Freud, her ne kadar çocuğun zayıf ve aciz durumda olmasını onu bir yanılsama neticesinde Allah'a yönelttiğini belirtse de çocuğun kendisini güçsüz, zayıf ve aciz hissetmesi doğumla birlikte başlayan doğal bir olgudur. Çocuk büyüdükçe bu duyguların kaybolacağı ön görülmesine rağmen, tam tersine bu zayıf ve acizlik duygusu giderek artar. Çocuk büyüdükçe, güçlenip kendi ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen, evrenin sonsuz büyüklüğü karşısında aczinin seviyesi ve alanı da büyür ve genişler. Gelişim devrelerinin ileri aşamalarında çocuk, çevresini saran evrenin yapısı karşısında hissettiği acizlik duygusu, onu tamamıyla yaratana yönlendirir. Çocuğun ilk yıllardaki acizliği, sadece duyu organları ile algıladığı ve duyu alanıyla ilgili değildir. Çocuğun acizliği bazen hissi, bazen de manevidir. Bazen de her ikisini kapsayacak niteliktedir. Yavaş yavaş büyüyen çocuk, zamanla kendi acizliğinin de büyüdüğünü hisseder ve anlar. Nihayetinde çocuğun acizliği

gün geçtikçe kuvvetlenir. Yapmak istediği her şeyi yapamayan çocuk, bilmek istediği her şeyi bilemediğini de anlar. Sonuçta hâkim olmak istediği her şeye gücünün yetmeyeceğini görerek, mutlak yaratıcının karşısında aciz, fakir bir kul olduğunun farkına varır. Bu acizlik duygusu karşısında, her çocuğun içinde onu yönlendiren iki tür güç bulunur. Birinci güç, çocuğu korkuya karşı savunmada kalmaya ve kendisini güvenlik çemberine almaya zorlar. Çocuğun güvende olma hissi, bir ömür boyu onu takip eder. Çocuğu yönlendiren ikinci güç ise, benliğin bütünlüğüne ve özgünlüğüne, kapasitesini geliştirmeye, gerçek ve bilinçdışı benliğini kabullenirken dış dünyaya güvenle açılmaya zorlar (Bilici, 2014). Bu konuda Maslow (2011), savunma ve gelişim güçleri arasındaki çatışma görüntüsünün çocuğun yaratılışında mevcut olduğunu ve insanın genetiğinde yer aldığını ve ömrünün sonuna kadar taşıyacağını belirterek, bir anlamda insanın ömür boyu acizlik duygusunu yaşayabileceğine dikkat çeker (Akt: Bilici, 2014).

İslam inancının temel kaynaklarına göre, dünyaya gelen her çocuk dini anlayış ve yeteneğe yatkındır. Allah'ı arayıp bulma, O'na ibadet etme ve doğru dini kabul etme yetisi Allah tarafından verilmiştir (Topçu, 1959; Yazıbaşı, 2017). Her insan her türlü olumsuz koşullar içerisinde dahi Allah'ın varlığını kavrayacak ve benimseyecek bir kabiliyette yaratılmıştır (Fersahoğlu, 1998; Oruç, 2010). Diğer ilahi dinlerde de insanın çocukluktan itibaren Allah'ı bulmak için kendisini bir arayışa sürükleyen farkında olmadığı bir arzu bulunduğu düşüncesi hakimdir. Jung'a (1997) göre insan yüce bir güce inanmaya yatkınlık sağlayan genetik kodlara sahiptir ve bunu bilinçdışı faktörlerle anlayabilecek donanıma sahiptir (Aktaran, Bilici, 2014).

Bovet'e (1958) göre çocuğun dini gelişimi, insana dışarıdan dayatılan yabancı bir düşünce olmayıp, çocuğun kendi doğasında var olan evrensel bir özelliktir ve din duygusu insan ruhunda öylesine yer etmiştir ki onu yok saymak mümkün değildir. Çocukta doğuştan potansiyel olarak var olan din duygusu (Selçuk, 2011) yüce ve aşkın duygular arasında yer alan doğal, tabii bir duygudur ve bütün insanlar ortak ve genel olarak, yaratılıştan bu duyguya sahiptir (Kutub, 1987). İnsan doğuştan Allah'a inanmaya yatkın ve dini inancı kabullenmeye elverişli yaratılıştadır (Hökelekli, 1993). Ruhsal ve eğitim bilimsel araştırma bulguları da bu önermeleri desteklemekte ve çocuğun ruhen dine yabancı olmadığını ortaya koymaktadır.

Çocuğun fitratını uyararak ve Allah'a döndüren kavranabilir nitelikteki bazı olaylar, çocuğun Allah tasavvurunun gelişimine yardımcı olur. Nasıl yeni doğmuş bir çocukta, konuşabilme yeteneği doğuştan varsa ve bu yeteneği geliştirmek için uyarılmaya, dış etkenlerle geliştirilmeye ihtiyaç duyuluyorsa; aynı şekilde Allah'ın varlığını hissetmek için gerekli olan nitelikler insanın temel yapısında mevcuttur ve çocuğu yetiştirenler bu temel yapıdaki nitelikleri uyararak ve harekete geçirerek gelişmesine yardımcı olmalıdır (Kutub, 1987).

Bu bağlamda doğuştan itibaren çocukta potansiyel olarak hazır bulunan din duygusunun, oluşmasında ve gelişmesinde çevrenin etkisi yadsınamaz. Çocuğun içinde yaşadığı çevrenin özellikleri din duygusunun erken veya geç yaşlarda ortaya çıkmasını etkilemektedir. Genellikle dini hassasiyetleri olan çevrede yetişen çocuklarda din duygusunun uyanması daha erken yaşlara denk gelmektedir (Şimşek, 2004). Bandura, genetik dini aktarımlardan ziyade *sosyal öğrenme teorisi* ile davranışlarda modelleme ve taklit üzerine yaptığı vurgu ile bu süreçte çevrenin etkisine dikkat çekmektedir (Akt: Karaca, 1991). Bu bağlamda J. Locke (1992) da insan zihninin doğuştan boş, *tabula rasa* olduğunu ve öğrenilenlerin dışarıdan yönlendirme sonucunda meydana geldiğini, eğitimde bireye kazandırılacak bilgi ve becerilerin sonradan elde edilen yeni ve yararlı buluşlardan ibaret olduğunu vurgular. Yukarıda yer alan bilgiler ve ileri sürülen tezler, çocukluğun ilk yıllarından itibaren gelişmeye açık olan çocuğun, din eğitimini de kapsayacak şekilde ele alınmasının önemi ve gereğini ortaya koymaktadır.

Din Eğitimi

Din, insanın varoluş mücadelesinde gerekli bir güç ve araçtır. İnsan kendisini iklim koşullarından koruyabilmek veya can ve mal güvenliğini sağlayabilmek için bir barınağa ihtiyaç duyduğu gibi, temel insani değerlerinin kaybolmasına ve ahlaki yozlaşmaya engel olabilmek için de bir inanç sistemine ve o inancı doğru şekilde öğretecek din eğitimine de ihtiyaç duyar. İnsan tabiatı gereği din ile sürekli bir ilgi ve ilişki içinde olduğu gerçeği ile karşılaşır. Bu olgudan hareketle, insanın gerek kendisi hakkında gerekse varlığının anlamını arayan sorularına cevap bulmada dinin verilerini kullanmak durumundadır (MEB, 2010). Çocukluk döneminin gelişim özellikleri, çocukların dini duygu ve düşüncelerini de ortaya çıkarma ve etkileme gücünü haizdir. Çocuk doğduğu anda onda hazır, olgunlaşmış ve sınırları belli bir din ya da Allah inancı yoktur, ancak inanmaya karşı eğilimi vardır (Aydın, 2009; Bilici, 2014). Bu eğilimi de büyük oranda formel veya informal eğitim şekillendirmektedir.

Eğitim bireyin içerisine doğduğu kültürel değerler başta olmak üzere bilgi, yetenek, beceri, tutum, estetik duyarlılık ve olumlu davranışlar kazandırılmasını kapsayan bir süreçtir (Durmuş, 2018). Eğitimden beklenen, toplumsal bir varlık olan insanın içinde yaşadığı topluma uyumunu sağlamaktır. Eğitimin temel fonksiyonlarından biri de bireyin potansiyelini ortaya çıkarıp geliştirmek ve temel duygu ve ihtiyaçlarını birbiriyle uyumlu şekilde doyurmaktır. Bu bağlamda din eğitimi özde insanın kendi kendisiyle, yaratana ve tüm varlıkla olan ilişkisine barışçıl bir anlam ve hedef yükleme çabasıdır (Polat, 2013). Din eğitimi insanların hayatları boyunca karşılaşabilecekleri dini inanç ve yaşayışı ile ilgili teorik ve pratik problemleri araştırır, çözümler üretmeyi amaçlar. Din eğitimi, evrenin ve insanın yaratıcısını, yaratılış gayesini ve geleceğini bir problem olarak ele alıp, çocukların seviyesine göre öğrenmeye müsait kılmaya çalışır. Bu amaçla yöntemler arar, uygular ve geliştirir (Önder, 2003).

Bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler, iletişime yansımış, yerküre kocaman bir köy haline gelerek (Çelik Varol ve Varol, 2019) toplumları bir arada yaşar duruma getirmiştir. Küreselleşme ve dünyadaki gelişmelerin her ülkeyi etkisi altına alması, eğitim hayatını ve din eğitimini de etkilemiştir. Dünyadaki bu gelişmeler her toplumda insanın dünya dinleri hakkında da bilgilendirilmesini gerekli hale getirmiştir. Bu ihtiyaç diğer toplumları anlayabilmek, onlarla anlaşabilmek, iyi ilişkiler kurabilmek, bu ilişkileri geliştirebilmek için onların inançlarını, davranışlarını, kültürlerindeki farklılığın sebeplerini ve davranışlarına yön veren değerleri yakından tanımayı icap ettirir. Çünkü diğer toplumların dini ve ahlaki yaşayışları hakkında bilgi sahibi olmak, onlarla sağlıklı ilişki kurmanın önkoşullarından biridir. Bu anlamda din eğitiminin amacı, yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek onları bilinçlendirmektir. İnsanların inanç ve hayat konusundaki tercihlerini özgür olarak yapabilmelerine olanak vermektir. Dolayısıyla din eğitiminin, insanın önemli bir ihtiyacını karşılaması ve bu sayede onun sahip olduğu yetenek ve kapasiteyi fiilen gerçekleştirmesine yardımcı olması beklenir (MEB, 2010).

Din eğitimi, insanın doğuştan getirdiği gizil güçlerini ortaya çıkararak gelişmesini sağlamayı ve yetiştirilen erdemli kişilerle erdemli topluluklar meydana getirmeyi amaçlar. Bu bağlamda din ve eğitimin amaçları büyük ölçüde örtüşür. Ancak dinin ölüm sonrası hayatı düzenleme amacının olması, din ve eğitim arasındaki en önemli farktır. Bu farklılığı ortadan kaldıracak olan kavram ise kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan din eğitimidir (Dodurgalı, 1998) Çocuğun, din hakkında öğrenmek istediği sorulara yeterli, doğru cevapları bulması gerekir. Eğer çocuk aile, okul gibi çevresindeki bilgi kaynaklarından kendisini ikna edecek cevaplar bulamazsa farklı kanallara yönelebilir. Bu kanallardan alacağı bilgiler onun bilişsel ve duyuşsal düzeyi ile gelişim dönemlerine uygun değilse eksik ve yanlış anlaşılmaya neden olabilir. Bu yanlış anlaşılmaları daha sonraki dönemlerde düzeltmek güçleşebilir veya oldukça fazla çaba gerekebilir.

Kritik dönem olarak adlandırılan erken çocukluk yılları çocukların gelecek hayatında ödünlemesi olanaksız davranışların kazanıldığı ve dini algılarının oluştuğu yılları kapsar. Bu yıllarda çocuğun yaşadığı olayların, elde ettiği bilgilerin ve kazanımların etkisi kalıcı ve güçlüdür. Ayrıca bu dönemi önemli kılan diğer bir husus da çocukluk döneminde çocuğun yaşam deneyimlerinin kişiliğinin özünü oluşturmasıdır (Bacanlı, 2004; Çamdibi, 2011). Din eğitiminin hedefleri açısından, dini kavramların bilişsel, sosyal ve duygusal açıdan sağlıklı bir şekilde içinin doldurulması, çocuğun gelecek hayatında daha anlamlı ve dengeli bir hayat sürdürebilmesi için gereklidir. Maslow (2001) kendini gerçekleştiren insanların özellikleri ile dindar insanların özelliklerinin benzerlik gösterdiğini, insan, nasıl gün ışığına, kalsiyuma ya da sevgiye ihtiyaç duyuyorsa aynı şekilde, anlayacağı ve o doğrultuda yaşayacağı bir değerler düzenine, yaşam

felsefesine dine ya da onun yerini tutan bir başka şeye gereksinim duymaktadır. Oruç'a (2013) göre din eğitimi gerekli kılan bir neden de bireyin herhangi bir şekilde doğuştan sahip olduğu kutsallık hissini açığa çıkaracak ortamlar oluşturmaktır. Bu konuda elde edilen bulgular çocuklara din eğitiminin oldukça erken dönemlerden itibaren verilebileceğini, ancak bu eğitimin büyük oranda duyguları hareket ettirecek nitelikte ve uzman kişiler tarafından verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Din Eğitiminin Gerekliliği:

Bireyin ve toplumun kimliğini oluşturan önemli öğelerden biri kuşkusuz dindir. Her toplum doğal olarak tarihi ve kültürü ile barışık yaşamak ve kendi geleceğini korumak amacıyla gelecek kuşakları kendi değerlerine ve kültür yapısına uygun yetiştirmek ister (Önder, 2003). Bu anlamda din eğitimi kritik bir misyona sahiptir denilebilir. Bilgin'e (2007) göre, insani, kültürel ve toplumsal amaçlar açısından genel eğitim içerisinde din eğitiminin yer alması gerekmektedir. *İnsani amaç*; genel eğitimin insanı tüm yönleri ile bir bütün olarak ele alıp geliştirilmesi görevine dayanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak duygusuna sahiptir. İnsanın bu duygusunun doyurulması, karşılanması ve yeteneklerinin geliştirilmesi gereklidir. Din eğitimi bu konuda işlevsel olabilir. *Kültürel amaç*; toplumun kültürünün önemli bir bileşeni olan dinin yetişen yeni nesle tanıtılması, inanç ve ibadet esaslarının gelişim düzeyine uygun kazandırılmasını kapsar. Bu da ancak yeterli bir din eğitimi ile mümkündür. *Toplumsal amaç ise*; toplumun dini değerlerini bilme, ortak ve farklı yönleri tanıma, farklılıklara saygılı olma ve çevreye uyum içerisinde barış içerisinde bir arada yaşama ile ilgilidir. Bu amaç aynı zamanda eğitimin genel amaçlarının kapsamı içerisinde yer almaktadır.

Din eğitiminin gerekliği hususunda diğer bir açıklama "niçin din eğitimi?" sorusuna verilebilecek cevap ile ortaya konulabilir. Bu konuda din eğitimi aşağıdaki başlıklar altında temellendirilebilir (MEB, 2010; Önder, 2003).

Antropolojik-İnsani Temel: Din, insanın varoluş mücadelesinde gerekli bir güç ve araçtır. İnsanın, nasıl kendisini koruyabilmek için bir barınağa ihtiyacı varsa, insani değerlerin erozyonuna ve ahlaki yozlaşmaya engel olabilmek için de bir inanç sistemine ve o sistemin gereklerini gerektiği şekilde kazandıracak eğitime de ihtiyacı ve hakkı vardır. Din eğitimine insan-din ilişkisi açısından yaklaşıldığı zaman, insanın tabiatı gereği din ile sürekli bir etkileşim halinde olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Bu gerçekten yola çıkarak insanın gerek kendisi hakkındaki gerekse varlığının anlamını arayan sorularına cevap bulmada dinin verilerini kullanması kaçınılmazdır. Bunlar, insanın doğaüstü soruları ile ilgilidir ve manevi boyutu olan bu sorulara tatmin edici cevap din tarafından verilmektedir.

Toplumsal Temel: İnsan, beden ve duygu boyutları olan sosyal bir varlıktır. Eğitimden beklenen vazgeçilmez görevlerden birisi de yetişen yeni neslin sosyalleşmesini sağlamaktır. İnsanın her türlü sosyal yaşantısı içinde, okulda veya aile ortamında, arkadaşlık veya komşuluk ilişkilerinde tercihlerine, davranışlarına yön veren motivasyon, inanç sisteminin yani dininin temellendirdiği değerlerdir. Bu anlamda insanın, içinde yaşadığı toplumu ve toplumsal grupları karşılıklı tanınması ve onları dikkate alması gerekir. Bu bakımdan insanın sadece kendi inandığı dini değil, çevresindeki dinleri, dini anlayış ve yaşayış şekillerini de tanınması ve göz önünde bulundurması beklenir. Bu da ancak etkili bir din eğitimi ile mümkündür.

Kültürel Temel: Dinler kabul gördükleri toplumun kültürü ile etkileşim halindedir ve kültürü etkiler. Denilebilir ki dinler buldukları toplumun kültürünü şekillendiren en kritik bileşendir. Edebiyat, mimari, müzik gibi sanat alanları; toplumun üretim araçları ve sosyo-ekonomik yapısında dinin izlerini bulmak mümkündür. Dini öğrenip bilmek, toplumun kültürünü bir bütün olarak anlamak için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla kültürün önemli öğelerinden olan ve onu etkileyen din eğitiminin ihmali, çocukluktan başlayarak kültürel yabancılaşmaya yol açması kaçınılmaz olacaktır. Bu sorunun çaresi, dinin yeni kuşaklar tarafından anlaşılması ve özümsemesini sağlayacak bilinçli bir din eğitimidir.

Hukuki Temel: Yasalar her konuda olduğu gibi din ile ilgili konularda da temel hak ve hürriyetleri güvence altına almıştır. Yaşam hakkı yasal açıdan nasıl ki, kişilerin vazgeçilmezi, devredilmez hakkı ise, inanmak, bir dine bağlanmak aynı şekilde insanın temel hakkıdır ve bu hak dinin gereklerini öğrenme hakkını da kapsar. Anayasa'nın 24. maddesi "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir." ifadesi ile ülkemizde din eğitiminin hukuki temeli mevcuttur. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si gibi uluslararası metinler de din öğretimini yasal, hukuki bir hak olarak öngörmektedirler.

Din eğitiminin ayrıca, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine katkıda bulunması kaçınılmazdır. İnsanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili olarak farklı felsefi görüş ve ideolojilerin düşünce ve yorumları ifade edilirken; dinin getirdiği yorum, bir imkan olarak onların yanında yer alacak, onların da eleştiri konusu olabileceğini ortaya koyacaktır. Böylece gerçekliğe ilişkin bakış açılarının ve onu yorumlamanın tek yönlü olmadığı anlaşılabilir, yeni kuşakların bakış açısı, ufku genişleyecek, onların da bu konuda düşünüp katkıda bulunmasına fırsat verilmiş olacaktır.

Eğitime Başlama Yaşı

Erken çocukluk döneminde din eğitimi söz konusu olduğunda tartışılan diğer bir konu da din eğitimine başlama yaşıdır. Bu konuda farklı görüşler ve yaklaşımlar ileri sürüldüğü bilinmektedir. Bir grup düşünür ve eğitimci din eğitiminin bilişsel gelişim ile ilişkilendirerek

ergenlik çağına doğru ertelenmesi gerektiğini ileri sürerlerken; diğer bir kısım düşünür ise din eğitimi duyu ile ilişkilendirerek erken yaşlarda başlanmasını doğru bulmaktadırlar (Ay, 2011). Alanyazında iki farklı görüşün de bilimsel temellerini bulmak mümkündür. Gelişim psikolojisi çalışmalarında, erken çocukluk dönemi dini duygunun gelişimi konusuna ayrı bir yer verilir. Bu dönemdeki çocukların Allah'a inanma konusunda özel bir ilgi ve ihtiyaç içerisinde buldukları ileri sürülür. Bu ilgi ve ihtiyaç, çocuğa duygusal anlamda zenginlik katar (Yavuz,1987). Bu duygusal zenginliğin güçlenmesi büyük oranda çocuğun çevresinden gördüğü desteğe ve aldığı eğitime bağlıdır (Oruç, 2010).

İngiltere, Almanya gibi birçok Avrupa ülkesinde okullarda yaklaşık beş yaşlarından itibaren din eğitimi dersleri verilebilmektedir (Oruç, 2010). Ayrıca kiliselere bağlı okul öncesi eğitim kurumları çok yaygındır. Bu kurumlarda eğitim, kilise ve din görevlileri ile iç içedir. Bu kurumlarda çocukların gelişim düzeylerine uygun olarak Katolik veya Protestan din anlayışının temelleri atılır. Almanya'da çocuk yuvalarının (Kindergarden) yarısından fazlası kiliseler ve bu kiliselere bağlı cemaatler tarafından idare edilmektedir (Başkurt, 1995). İngiltere, Avusturya, Yunanistan, Almanya, Norveç, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Malta ve Slovakya gibi birçok ülkede din dersleri üç yaşından itibaren ailelerin de isteği doğrultusunda okul öncesi eğitim kurumlarında veya en geç ilkokul birinci sınıftan itibaren verilebilmektedir (Bahçekapılı, 2012; Nas, 2018; Öcal, 1996). İspanya, Macaristan, Portekiz, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Letonya gibi ülkelerde ise eğitim kurumlarında din eğitimi isteğe bağlıdır. Ancak aileler çocuklarına okul öncesi eğitim yıllarından itibaren din eğitimi aldırma imkanına sahiptirler (Bahçekapılı, 2012). Bu anlamda denilebilir ki birçok Avrupa ülkesinde erken çocukluk döneminde din eğitimine yeterli imkan verilmekte ve gerekli ortam hazırlanmaktadır. Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ise resmi olarak din eğitimi ancak 4. sınıftan itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kapsamında verilebilmektedir (MEB, 2021; KKTC, 2021).

Nas'a (2018) göre Avrupa'da din eğitiminin erken dönemden itibaren veriliyor olması, Avrupa'da din eğitiminin pedagojik alt yapısının gelişmesini sağlamıştır. Bu sayede erken çocukluk dönemine ait felsefi ve eğitsel pek çok bilimsel çalışma gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde ise din eğitiminin ilkokul 4. sınıftan itibaren başlıyor olması, erken çocukluk dönemi din eğitimi alanında yeterli bilimsel akademik çalışmanın yürütülmesini, eğitim programlarını geliştirme konusunda gerekli alan çalışmalarının yapılmasını sınırlandırmıştır. Tatar da (2013) ülkemizde halen uygulanmakta olan eğitim sistemi içerisinde erken çocukluk döneminde formel din eğitiminin ihmal edildiği ve bu konuda bir açık olduğu görüşündedir. Ancak bu açık, pratikte ailelerin gayri resmi çabaları ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Çocuklar daha okula başlamadan önce çevrelerinde birçok dini sembol ve kavramla karşılaşmakta, ailenin sosyal yapısı ve

özelliklerine göre bir takım dini törenlere katılmakta, hatta informel düzeyde bile olsa din eğitimi almaya başlamaktadırlar (Altaş, 2004).

Aile ve Din Eğitimi

Aile toplumun temelidir. Çocuk ait olduğu aile içinde hayata başlar, aile üyeleri ile birlikte yaşar. Annesi çocuğun en etkili ve ilk öğretmenidir. Çocuk zamanla annesinin dilini öğrenir, onun güven, sevgi ve şefkatini kazanır. Yakın çevresindeki çocuklarla tanışır, arkadaşları olur. Okula başlayınca sosyal çevresi bir halka daha genişler. Çevreden gelen uyaranlar çocuğun duyu, düşünce ve alışkanlıklarını geliştirir. Çocuk etkileşim halinde içinde yaşadığı toplumun inanç değerleriyle karşılaşır ve temel bilgileri alır, tutum geliştirir, becerileri kazanır. Gelecekteki yetişkin kişinin yaşayacağı inanç temelleri bu dönemde atılmış olur. Ancak sosyal, kültürel ve ekonomik şartlar ile birlikte anne-baba yeterlilikleri gözönünde bulundurulduğunda din eğitimi ailenin tek başına üstlenmesi ve bu sorumluluğu yerine getirmekte oldukça zorlanacağı söylenebilir. Bunun da erken çocukluk döneminde programa dayalı, düzenli bir din eğitimi açısından ihmal edildiğini göstermektedir (Tatar, 2013). Bu nedenle okul öncesi eğitim programının yapı ve içeriğinin din eğitimi de kapsayacak şekilde düzenlenmesi; böylece çocukların, beden, zihin, ruh ve duyu dünyalarının dengeli ve sağlıklı gelişmesine, nitelikli bir din eğitimi ile güçlü bir karakter yapısına sahip olmalarının tohumları atılabilir.

3. Sonuç ve Öneriler

Erken çocukluk döneminde çocuklar öğrenmeye karşı yüksek düzeyde ilgi duyarlar. Bu ilgi dini bilgileri de kapsar. Çocuklar kendilerini ayrı bir varlık olarak algılayıp kişilik geliştirmeye başladıkları bu yaşlarda, din hakkında zihinlerini kurcalayan sorulara cevap bulmanın arayışı içindedirler. Çocuğun sorduğu sorulara aldığı doyurucu cevaplar, çocukta din duygusunun uyanışını destekler.

Çocukta din duygusunun gelişimi belirli aşamalara göre şekillenmekte ve buna göre de bazı özellikler göstermektedir. Bu gelişim özelliklerinin bilinmesi bu dönemde verilecek din eğitiminin başarılı olabilmesi için gereklidir. Zira yanlış bir eğitim sürecinin, din eğitimi alanındaki olumsuz etkisi, çok daha derin ve kalıcı olacaktır (Ayhan, 2010). İnsanın bir parçası olarak gelişen inanma duygusunun sağlıklı bir şekilde doyurulması için çocukluktan itibaren eğitimin bilimsel temellere dayalı ve dinin özüne uygun planlanmasına ihtiyaç vardır.

Erken çocukluk döneminde verilen din eğitimi, bireyin kişilik ve karakter gelişimi ile birlikte hayatı anlamlandırma, olumlu düşünme, zorlukların üstesinden gelebilme gibi hususlarda bireyin gelişimine katkı sağlar. Bireyin doğasında var olan inanma duygusunun doğal bir şekilde ortaya çıkartılıp yönlendirilmesi bilimsel temelli din eğitimi ile mümkündür. Sağlıklı bir din eğitimi, bireyin dini kültürlenme yolu ile toplumsallaşmasını sağlar. Bireylerin kendi kültür ve

toplum değerlerini benimsemesi, toplumsal birlik ve huzurun tesis ve devamında etkilidir (Bulut, 2011). Çocuğun yaratılış ile var olduğu anlaşılan din duygusu, doğal olarak gelişmeye açıktır. Çocuk, din hakkındaki bilgi ve pratiği öncelikle yakın çevresinden taklit yoluyla öğrenir. Zamanla örgün eğitim kurumlarında formel bir eğitim süreci ile bilgi ve becerilerini geliştirir.

Çocuklar, öğrenme sürecinden maruz kaldıkları kavramları ezberledikleri, zihinlerine kaydettikleri, her bir yeni uyarılma ile her bir kavramın tasavvurunu geliştirerek daha sonra kullanılmak üzere bilişsel şemalar oluşturdıkları kabul edilir. Bu süreçte çocuklar, her bir kavramı uyum, özdeşleşme ve içselleştirme süreçlerinden geçirerek, bu kavramı kendilerine adapte eder ve bu sayede kendilerine özgü bir din tasavvuru yapılandırır (Bilici, 2014). Bu bağlamda çocuğun gelişim düzeyine uygun verilecek din eğitiminin yöntemi önem kazanmaktadır. Çocuğa verilecek din eğitiminin yöntem bakımından yetişkin din eğitiminden farklı olması beklenir (Oruç, 2013). Eğitim yönteminin belirlenmesi ve duygusal olarak çocuktan beklenen dini olgunluğun gerçekleşmesi için, eğitimin çocuğun gelişim özelliklerine uygun olması gereklidir (Uysal, 2006). Çocuğun sosyal, duygusal, bilişsel ve bedensel gelişiminin bilinmesi ve dikkate alınmasının (Bilici, 2014) yanı sıra verilecek olan eğitimin içerik ve uygulama bakımından niteliği de çocukta din duygusunun gelişimine etki yapabilmektedir.

Erken çocukluk dönemindeki çocuk için soyut konuların oldukça geniş yer aldığı din söz konusu olduğunda eğitim sürecinin nasıl organize edileceği önem kazanmaktadır. Eğitim sürecinin bilgi, duygu ve davranış boyutlarının olduğu kabul edilir. Bu durum din eğitimi için de söz konusudur. Bu üç boyutta davranış, daha çok taklit ve model yoluyla öğrenilirken, hangi davranışın iyi hangisinin kötü olduğu bilgisi, bilgi aktarımı yoluyla kazandırılmaya çalışılır. Günlük hayatta tercih edilen pratikler sonucunda, duyulan haz veya üzüntü ise eğitimin duygu boyutunu karşılar (Köylü & Altaş, 2014; Mehmedoğlu, Nas, 2018). Din duygusu erken yaşlardan itibaren güven, korku, sevgi, bağlılık, aidiyet duyguları ile etkileşimli bir şekilde ortaya çıkmakta, çocuğa sunulan iyi bir çevre ve eğitim olanaklarıyla olgunlaşmakta ve sağlıklı bir dini hayatın temelleri atılabilmektedir (Yavuz, 1994; Oruç, 2010). Din duygusunun görmezden gelinmesi, yok sayılması ya da çocuğun duygusal gelişimi dikkate alınmadan, baskı ve zorlamaya dayalı, bilinçsiz ve kaba, katı yöntemlerle din eğitiminin uygulanması da çocuktaki dini duygunun körelmesine, onun din duygusundan uzaklaşmasına neden olabilmekte hatta duygu dengelerinde sarsılmalara yol açarak ruhsal sağlığına zarar verebilmektedir (Öztürk, 1981).

Çocuk üç yaşından itibaren dini konularda korku ve sevgiye dayanarak ilişki kurar. Duygu ağırlıklı bu ilişki, sonraki dönemlerde çocuğun bilişsel ve duygusal gelişimine temel oluşturacağından, eğitim süreci gelişigüzelikten kurtarılarak, makul düzeyde ve doğru bilgiler ile sürdürülmelidir. Bunun aksine çocuğa bilgilerin düzensiz, eksik veya yanlış öğretilmesi onda

duygu sapmalarına neden olabilir. Bu arada doğru kaynaklar üzerinden, onun ilgisini çekecek öykü ve görsel yayınlar ile eğitim süreci çeşitlendirilmelidir.

Çocuğun sosyal ilişkilerinde karşılaştığı “Allah'a şükür, maşallah” gibi kalıp cümleler ve sıkça duyduğu “Allah'a emanet ol” gibi dualar, çocuktaki dini kavramların artmasını ve din dilinin gelişmesini sağlar. Din dilinin gelişmesi sosyal gelişim ve dil gelişimi ile de yakından ilgilidir. Erken çocukluk döneminde televizyon dizi kahramanlarının rol model olarak çocuğu etkiledikleri bilinmektedir. Bu kahramanların sergiledikleri davranışlar çocukların dikkatini çekerek onda olumlu-olumsuz yeni öğrenmelere, davranış değişikliklerine neden olur. Bu nedenle çocuğun izlediği ve iletişime geçtiği görsel ve basılı materyaller dikkatlice seçilmeli, örnek olabilecek rol modeller çocuğa tanıtılmalıdır. Gazali (1987)'ye göre erken çocukluk yıllarında çocuk masallara karşı ilgilidir. Çocukluk döneminde din eğitimi için dini içerikli öykülerden yararlanılabilir. Bu anlamda çocukların gelişim düzeyine uygun resimli öykü kitaplarından yararlanılabilir. Ayrıca Allah'ı tanıma ve O'na inanma eğitiminde masal, hikaye, şiir, ilahi, şükür ve dua kalıplarının kullanılması da önemli araçlardır, ancak bu alanda yazılmış dini değerleri kavratmayı amaçlayan edebiyat eserlerinin uzman gözüyle mutlaka değerlendirilmesi ve bunların çocuğun gelişim özelliklerine uygun olarak kaleme alınıp alınmadığının tespit edilmesi, eserlerin yapıcı, geliştirici önerilerle geliştirilmesi önemlidir (Karacelil, 2016).

Çocuk yaşamının ilk yıllarında anlatılanlara kolay inanır, etki altında kalır. Anlatılanlarla kendine özgün bir dünya kurgulayıp onu inşa eder ve geliştirmeye çalışır. Çocukta kolay inanırılık özelliği yanlış değerlendirilerek bilişsel ve duygusal gelişim özelliklerine uymayan öğretim biçimleriyle gereğinden fazla bilgi yükleme kabul edilemez. Çocuk ne sorduysa, neye gereksinim duyuyorsa, yine onun anlayabileceği düzeyde cevaplar verilmelidir. Çocukta din diline paralel, ondaki kavram öğreniminin somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru zamanla geliştiği bilinmektedir. Çocuğun sorularına verilecek cevapların kısa ve doğru olmasına özen göstermeli, birbirleriyle çelişmeden tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Bilgiler kısa bir sürede verilmeye çalışılmamalı, içerik belirli düzen ve aralıklarda ihtiyaca göre düzenlenmelidir.

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramını dini gelişime uyarlayan ilk isimlerden biri olan Goldman (1963), dinin, didaktik ya da salt ibadet ve teoloji yönünden ziyade hayatın içerisinden konularla anlatılabileceğini; bu anlamda din eğitiminin başat bir konu olarak değil, hayatın diğer konularıyla ilişkili ortak konular çerçevesinde sunulmasını önerir (Akt: Oruç, 2013). Çocuğa verilecek din içerikli eğitim sonraki yıllarda çocuğun soyut dini düşüncesinin gelişimine katkı sunacak şekilde yaşam-merkezli bir eğitim olarak organize edilmelidir. Erken çocukluk döneminde çocuklar henüz gerçek bir din anlayışına sahip olmadıkları ve bu nedenle de kendilerine öğretilen şeyleri kavrayamayacakları veya yanlış anlayabilecekleri için teorik dini kabuller veya çocuğa hazır dini bilgiyi sunma şeklinde değil; çocuğun yaşadığı bayram, doğum

günü, düğün vb. özel günler, sevinç ve korkular, üzüntü ve mutluluk halleri ile günlük ihtiyaçlar gibi çocuğun hayatını yakından ilgilendiren konularla başlamalıdır. Bir başka ifadeyle, din eğitimi dinin bizzat kendisinden değil, çocuğun kendisinden başlamalı, çocuğun gündelik hayatla ilgili bütün yaşantılarından hareket edilerek yine çocuğun ilgi duyduğu ve ihtiyacı olan dini içerik çerçevesinde bir din eğitimine dikkat edilmelidir. Erken çocukluk döneminde çocuk sınırlı bir dini deneyim ve bilgiye sahiptir. Bu dönem din eğitimi sevgiye, ait olmaya, güvene, kabule, kimliğe, özgürlüğe, olumlu kişilik fikrine, diğerleriyle ilişkilere, paylaşımına, hoşgörüyeye, ilahi olanla ilişkiye, sabır ve kararlılık duygularına dayandırılmalıdır.

Ayrıca erken çocukluk döneminde din duygusunun gelişimi ve ihtiyacının karşılanması açısından, öğretici ile çocuk arasında geliştirilen ilişkinin niteliği de önemlidir. Bu ilişki, sevgiye dayalı, samimi ve çocuğun duygu dünyasına uygun olmalıdır. Çocukların ilk dini anlayışları en iyi şekilde oyun, drama, müzik ve alan gezileri ile uyandırılır (Oruç, 2013). Din eğitimi verilen kurumlarda eğitim ortamları ve modern öğretim teknolojileri de önemlidir. Kurumun fiziki yeterlilikleri, eğitim araç-gereçleri ve donanımı ile çocuğun gelişim ve hazırbulunuşluk düzeyi, öğretim ilke ve yöntemleri ile eğitimcinin yeterliliği herhangi bir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde dikkate alınmalıdır (Peşkersoy, 2018).

Çocuğun din eğitiminde kutsal gün ve gecelerin, Ramazan ayının, dini ve milli bayramların önemi oldukça büyüktür. Bu özel günlere aileler ile birlikte eğitim kurumları da ayrıca önem vermeli, bu gün ve geceler için çocuğa hediyeler alınmalı, hediyeler çocuğun duygu dünyasında yer tutacak şekilde özenle sunulmalıdır. Böylece çocuk pozitif düşünce ve iyi oluş hali ile kendisine bu sevinç ve coşkuyu yaşatan olgunun kendi dini olduğu bilincine sahip olacaktır.

Çocuklar, Allah'ı önce olağanüstü büyük ve güçlü bir insan gibi, daha sonra sevimli bir hayalet, daha sonra da görülemeyen yüce bir varlık olarak tasavvur ederler. Eğitim sürecinde çocuğun Allah algısını, yetişkinlerin Allah tasavvuruna uygun hale getirmeye çalışmak ne kadar yanlışsa, onu ayıplayarak, korkutarak, yok sayarak köreltmeye çalışmak da o kadar yanlış bir tutumdur. Onun için, çocuklara soyut kavramları anlayacakları yaşa gelinceye kadar, din ile ilgili esaslar, duygu boyutları ile sunulmalıdır. Eğitimin her alanında olduğu gibi, öğretene ile öğrenen arasındaki ilişki ve karşılıklı tutum ve davranışlar oldukça önemlidir. Bu açıdan eğitimciler, süreç boyunca çocuklara sevgi ve hoşgörüyü yaklaşmalı, iyi model olmalı ve yaşayışlarıyla çocukları olumlu etkilemelidirler. Unutulmamalıdır ki, çocukları baskı altına almak için, Allah'tan korkutma yönteminin kullanılması, sağlıklı birey ve sağlıklı topluma giden yolun önüne engeller koymak anlamına gelmektedir (Şimşek, 2004).

Çocukluğun ilk yıllarında din eğitiminde önemli bir husus da, yaratıcının sevgi, şefkat ve merhametinin ön planda tutulması, din anlayışının Allah'ın bu özellikleri üzerine inşa edilmesidir.

Doğal çevre, çocukların yaratıcı bir gücün varlığına olan inancının güçlendirmesine yardımcı olacak en iyi düzen ve canlı cansız varlıklar ile donatılmıştır. Örneğin besin zincirinin işlevi üzerinden çocuklara çevrelerindeki her şeyin nasıl mükemmel bir uyum ve denge ile çalıştığı gösterilebilir. Bunun rastlantısal, tesadüf, sebeplere bağlı veya kendiliğinden olmadığı dikkatlere sunulabilir. Evrendeki mükemmel işleyişe dair sır perdelerini aralamaya istekli olan çocuklar, ilgi ve dikkatleri ölçüsünde kuşların kanat çırpmaları, çiçeklerin açması, yağmur ve karın yağması, kuru ağaç dallarında yetişen çeşitli meyveler gibi evrende var olan her şeyin gerekli, hassas ölçülü, yararlı bir ilahi düzen içerisinde hareket ettiği konusunda düşünmeye yönlendirilebilir. Bu yönlendirmenin yapılabilmesi için de çocukla beraber doğa gezileri yapılarak onun dikkati etrafında var olan eşya ve olaylara çekilmelidir. Bu dikkat çekme, çocuğun, gözlemlediği mükemmel düzenin “mutlaka bir düzenleyicisi olmalıdır” şeklinde bir çıkarımda bulunmasına ortam hazırlar ki bu durum onun tüm bu işleri yapan gizemli varlığın Allah olduğu inancını mantıklı ve kolaylıkla kabul etmesini sağlayabilir.

Din eğitiminin inanç ve ibadet boyutları ile birlikte medeniyet ve kültüre yaptıkları katkı boyutları da dikkatlere sunulmalıdır. Din eğitiminde kullanılan dil dışlayıcı değil kapsayıcı bir yapıda olmalı, hem dindaşların hem de diğer din mensuplarının ötekileştirilmesinin önüne geçilmelidir. Etkinlikler çocuğun gelişim düzeyi göz önünde bulundurularak hazırlanmalı, zorlayıcı ve bıktırıcı bir yaklaşımdan kesinlikle uzak durulmalıdır. Kazandırılmak istenen bu bilgi, beceri ve tutumlar uzun bir zaman aralığına yayılarak çocuğa bu açıdan düşünme, seçme, ikna olma fırsatı verilmelidir. Ayrıca din eğitimi, dinin sadece problemi tespit edip tanımlayan özelliği ile değil; güncel sorunlara çözüm üreten dinamik bir kaynak olduğu ön plana çıkarılmalıdır.

İnsanın din duygusu, inanma arzusu yok olmaz; ancak eksik ve yanlış doyurulabilir. Asıl önemli nokta da burasıdır. Eğitim kurumunun görevi bu eksik ve yanlış doyurulmaları önlemektir. Ayrıca, eğitim sürecinde asıl olan, çocuk merkezli bir anlayışla, çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarının gelişim düzeyine uygun karşılanması ve geliştirilmesidir. Bu nedenle, inanma gibi önemli bir ihtiyacı, diğer duygu ve ihtiyaçların gerisinde bırakmak, görmezden gelmek veya farklı gerekçelerle ertelemeye çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Bu anlamda din eğitiminden beklenen, çocukların inanma ihtiyaçlarını doğru bilgi, duygu ve becerilerle karşılanmasına yardımcı olmaktır (MEB, 2010).

Erken çocukluk dönemde bilinçli bir din eğitimi alan birey, yeryüzünde meydana gelen olayları sağlıklı bir şekilde anlamlandırabildiği için karşılaştığı problemler karşısında ümitsizliğe düşmeden yaratıcı ideal çözümler üretebilecektir. Gelecek kuşakların, dinin de önemli oranda yer aldığı kültürel birikimden mümkün olan en fazla payı almasının sorumluluğu eğitim kurumuna ve eğitimcilere aittir. Ancak eğitim süreci çok yoğun bir şekilde ve tüm yönleri ile aile katılımı ile

desteklenmelidir. Bu bağlamda eğitim kurumlarının ve din eğitiminde görev ve sorumluluğu olan eğitimcilerin, öğretmenlerin yeterliliğine de gerekli özen gösterilmelidir.

Kaynakça

- Aksoy, M. (2008). Sosyal bilimlerde kültür kavramı ve Amiran Kurtkan Bilgiseven'in kültür kavramı hakkındaki eleştirisi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 176, 68-74.
- Alakuş, A. O. (2004). Kültür kavramı tanımlamalarına ilişkin bir analiz. *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: Güz, 164.
- Altaş, N. (2004). Öğrenci velilerinin ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine karşı tutum düzeylerinin dini tutum düzeyleriyle ilişkisi, *AÜİFD*, 14(1),
- Aral, N., & Baran, G. (2011). *Çocuk gelişimi* (Yenilenmiş pdf). YA-PA Yayın A.Ş
- Atak, H. (2017). Piaget ve Vygotsky'nin kuramlarında çocukların toplumsallaşma süreci. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*. 9 (2):163-176.
- Ay, M. E. (2011). *Çocuklarımıza Allah'ı nasıl anlatalım*. Timaş Yayınları.
- Aydın, M. A.(1993) Çocuk. TDV İslam Ansiklopedisi, 8. Cilt (361-363).
- Aydın, A. R. (2009). İnanma ihtiyacı ve dinî ritüellerin psikolojik değeri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, 3, 87-99.
- Aydın, M. S. (1999). *Din Felsefesi*. Selçuk Yayınları.
- Ayhan, H. *Çocuk ve ergen eğitiminde anne baba tutumları*. Timaş Yayınları.
- Bacanlı, H. (2004). *Gelişim ve öğrenme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bahçekapılı, M. (2012). *Avrupa'da din eğitimi*. Önder.
- Başaran, İ. E. (1998). *Eğitim psikolojisi* (5. Baskı). Aydan Web Tesisleri.
- Başaran, H. A. (2015). Toplumsallığın ontolojisi üzerine kısa bir inceleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Bahar(19), 175-193.
- Başaran, M., & Öğretir-Özçelik, A. D. (2021). Karmaşık Soyut Ötesi Düşünme Ölçeğini uyarlama çalışması. *JRES*, 8(1), 26-38. <https://doi.org/10.51725/etad.797877>
- Başkurt, İ. (1995). *Federal Almanya'da din eğitimi*. MÜİF Vakfı Yayınları.
- Bayhan, S. P., & Artan, İ. (2011). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. Morpa Yayınları.
- Bayraktar, M. F. (2008). *İslam eğitiminde öğretmen öğrenci münasebetleri*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Bilgin, B. (2007). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*. Gün Yayıncılık.
- Bilici, A. B. (2014). *0-6 Yaş grubu çocuklarda dini gelişim süreci ve din eğitimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, E. (2017). Din ve inanç. *Havâss Dergi, I* (Mayıs-Temmuz), 34-55.
- Bovet, P. (1958). *Din duygusu ve çocuk psikolojisi*. (S. Odabaşı Çev.). TTK Basımevi.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol.1, Attachment*. New York: Basic Books.
- Bulut, R. (2011). Okulda din öğretiminin toplumsal temeli ve işlevleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4* (1), 20-37.
- Clark, W. H. (1981). Çocukluk dönemi dini (Neda, Armaner Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24*(1), 175-185.
- Çağlar, D. (1981). *Uyumsuz çocuklar ve eğitimi*. AÜE.F. Yay.
- Çamdibi, H.M. (2011). *Şahsiyet terbiyesi ve din eğitimi*. Çamlıca Yayınları.
- Çelik Varol, M., Varol, E. (2019). Kavram ve kuramlarıyla Marshall McLuhan'a bakış: Günümüzün egemen medya araçları ekseninde bir değerlendirme. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 5*(1), 137-158.
- Diñcel, E. (2006). *Ergenlik dönemi gelişimsel ödevleri ve psikolojik problemler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dam, H. (2010). Çocukluk dönemi din eğitimi. Köylü, M. (Ed.), *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*. Nobel Yayınları.
- Demil, E. (2024). Fıtrat Hadisi. Diyanet Yayınları. <https://yayin.diyanet.gov.tr/makale/fitrat-hadisi-/dr-emine-demil/hadis-siyer/2675/59>. Erişim Tarihi: 08.02.2024.
- Dodurgalı, A. (1998). *Ailede çocuğun din eğitimi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Durmuş, A. (2018). *Değişim ve dönüşüm çağında eğitimde yenilik ve yenileşme*. II. Uluslar arası Din Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı. 9-11 Kasım 2018 Antalya.
- Erkan, S. (1998). Okul öncesi kurumlarında hizmetiçi eğitim. *Millî Eğitim Dergisi, 138*. 22-25.
- Ertürk, S. (1986). *Eğitimde program geliştirme*. Yelkentepe Yayınları.
- Eser, M. (2008). *Ana Babaların cinsel kimlik gelişimiyle ilgili tutumların çocuğun cinsel kimlik kazanmasına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisan tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Fersahoğlu, Y. (1998). *Din eğitimi ve öğretiminde duygu eğitimi*. Marifet Yayınevi.
- Gazali, İ. (1987). *İhyau Ulumi'd-Din*. Cilt.(III). (A., Serdaroğlu Çev.). Bedir Yayınevi.
- Göller, M. E. (2016). *Anadolu'nun ilk tapınağı: Göbekli Tepe*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3).151-165.
- Hökelekli, H. (1993). Çocuk, TDV İslam Ansiklopedisi, 8. Cilt (355-359). İstanbul.
- Hökelekli, H. (2015). *Din psikolojisine giriş*. Dem Yayınları.
- İçmeli, C. (2013). Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 5 (3), 66-75.
- İnam, A. (2014). Ahlak ve içtenlik, *Kilikya Felsefe Dergisi*, (0) 1, 15-17.
- Jung, C. G. (1997). *Din ve psikoloji*. (Cengiz, Şişman Çev.). (2. Baskı). İnsan Yayınları.
- Kabalı, N. (2011). Gelişim Dönemleri ve Özellikleri. <http://www.cinemadran.com/yazi/nilufer-kabali/19/07/2011/gelisim-donemleri-ve-ozellikleri> Erişim: 20.11.2021.
- Karaca, F. (1991). *Ölüm psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- KKTC. (2021). <http://talimterbiye.mebnet.net/duyurular/2017-2018/dersdagilimcizelgesi.pdf>. Erişim tarihi: 20.02.2021
- Karacelil, S. (2016). *Din eğitimi açısından Allah inancı temalı çocuk kitaplarının eleştirisi: Teklifler-öneriler*. 1. Uluslararası sosyal bilimler sempozyumu, s. 233. Asos Kongreleri. Elazığ.
- Kaya, M. (2014). Aristoteles'in ruh anlayışı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 91-98. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/>
- Kazanç, F. K. (2011). Tevhîd inancı ve evrensel ahlâk ilişkisi: Hz. İbrahim örneği. *Kelam Araştırmaları* (9)1, 77-126.
- Kırimer, F., & Akça, E., & Sümer, N. (2014). Orta çocuklukta anneye kaygılı ve kaçınan bağlanma: Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri-II Orta çocukluk dönemi ölçeğinin türkçeye uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17 (33), 45-57.
- Köylü, M. (2003). Çocukluk dönemi ahlak gelişimi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12. 69-87.
- Köylü, M., & Altaş, N. (2014). *Dini danışmanlık ve din hizmetleri*. Ensar Yayınları.
- Kurt, A. O. (2015). İkinci mabed dönemi yahudiliği. Ali Osman Kurt (Ed.), *Doğudan Batıya düşüncenin serüveni* (cilt 1, 946-965). İnsan Yayınları.
- Kutub, M. (1987). *İnsan psikolojisi üzerine etüdler* (Bekir, Karlığa Çev.). İşaret Yayınları.

- Locke, J. (1992). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V., Hacıkadiroğlu Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Maslow, Abraham. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*, (Okhan, Gündüz Çev.). Kuraldışı Yayıncılık.
- MEB. (2010). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Erişim: 13.01.2022 https://dogm.meb.gov.tr/meb_2010.pdf
- MEB. (2011). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. <http://www.megep.meb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 22.08.2021.
- Mehmedoğlu, Y. (2004). *Ahlaki ve dini gelişim, çocuğum değerlerini öğreniyor*. Morpa Kültür Yayınları.
- Meydan, H. (2018). *İlahiyat öğrencilerinin anlamlı öğrenmeye ilişkin öz farkındalıklarının belirlenmesi: Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği*. II. Uluslararası din eğitimi kongresi. Antalya.
- Nas, M. (2018). *Çocukluk dönemi gelişimi ve din eğitimi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nursi, S. (2015). *Mektubat*. Envar Yayınevi.
- Oruç, C. (2013). Okul öncesi dönemde dini duygunun kökenleri ve gelişimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 10 (3), 75-96.
- Öcal, M. (1996). *İlköğretim ve yönlendirme*. 15. Milli Eğitim Şurası. Milli Eğitim Basımevi.
- Önder, M. (2003). *Din kültürü ve ahlak bilgisi ve öğretimi*. Asil Yayın Dağıtım.
- Öz, N. (2019). Kimlik ve karakter oluşumunda okulun rolü. *Diyanet İlmî Dergi*, 55, 197-215.
- Özer, S. (2006). *Psiko-sosyal açıdan dinî anlatı-dinî yaşantı ilişkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, Z. (2019). Din eğitimi ve dindarlık üzerine. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Bahar (138).
- Öztürk, M. (1981). *Din eğitimi ve çocuk ruh sağlığı*. Gelişim Matbaası.
- Öztürk, M. (2013). *İslamiyet'ten önce türklerin din anlayışı ve Gök Tanrı dini*. 5(2), 328.
- Pazarlı, Osman (1972). *Din psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Peker, H. (1993). *Din psikolojisi*. Sönmez Matbaa ve Yayıncılık.
- Pope, C. (1996). *Bebeğin aylık gelişimi*. (Bülent, Pancarcı Çev.). 2. Baskı. Doruk Yayıncılık.
- Peşkersoy, K. (2018). *Z kuşağına din eğitimi verilirken dikkat edilmesi gereken bir unsur olarak 'teknoloji*. II. Uluslararası din eğitimi kongresi.

- Polat, M. (2013). Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı (özet). 28-30 Kasım 2013 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Selçuk, M. (1991). Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler. T D V Yayınları: Ankara.
- Senemoğlu, N. (2003). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Gazi Kitabevi.
- Sözgün, Z. (2018). Genelde Eğitim Özelde Din Eğitimi Veriliken Gelişim Dönemi Özellikleri. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(4), 65-80.
- Şanver, M., Tekin, C. (2018). "Din Eğitimi" Tamlamasındaki "Din" Kavramı Üzerine. 4. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi Tam Metin Kitabı içinde. Bodrum, S: 710-
- Şanver, M., & Tekin, C. (2018). Din Eğitimi Tamlamasındaki "Din" Kavramı Üzerine. 4. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi 4-7 Ekim, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Çağdaş Eğitim Araştırmaları Derneği. Tam Metin Kitabı içinde. s.710-724.
- Şimşek, E. (2004). Çocuklarda dini gelişim özellikleri ve din eğitimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (4), 207-2020.
- Özbek, Z. N., Bakırcı, Ç. M. (2021). *Ben-merkezcilik (egosantrizm) nedir? Empati ile ben-merkezcilik nasıl çatışır?* Evrim Ağacı. <https://evrimagaci.org/s/10327>. Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Tatar, Ş. (2013). *Okul öncesi eğitim programı din eğitimi ilişkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal- bilişsel bir bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 15-30.
- Topçu, N. (1959). *Değerler psikolojisi*. Kurtuluş Matbaası.
- Tosun, C. (2011). *Din eğitimi bilimine giriş*. Pegem Akademi.
- Tosun, C. (2000). Dua öğretimi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 1-22.
- Tuğrul, B. (2002). Erken çocukluk döneminde öğrenmeyi ve öğretimi kolaylaştıran özellikler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 142-147.
- Türk, E. (2014). Çocukluk döneminde duygusal gelişim ve din eğitimi. *Marife*, Kış, 143-158
- Ummanel, A. & Aytaç. D. (2016). Gelişim ve öğrenme. Çelenk, Süleyman (Ed.). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Uysal, A (2006). *Okul öncesi dönemde çocuğa doğruluk kavramının kazandırılması ve din eğitimi ile ilişkisi* (Tez no.207987) [Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Vergote, A. (1978). Çocuklukta din. (Erdoğan, Fırat Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 315-329.
- World Bank. (2015). World development report 2015: Mind, Society, and Behavior. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0342-0
- Yazıbaşı, M. A. (2017). Çocukluk döneminde din ve din eğitiminin çocuklara kazandırdıkları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 309-326.
- Yavuz, K. (1994). *Çocuk ve din*. Çocuk Vakfı Yayınları.
- Yavuz, K. (1987). *Çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. Boğaziçi Yayınları.
- Yavuzer, H. (2010). *Çocuğun eğitimi el kitabı*. Remzi Kitabevi.
- Yazoğlu, R. (2014). Ebu'l-Hasan Harakânî'de hoşgörü ve insan sevgisi. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1,1-10.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı) Seçkin Yayıncılık.
- Yurdagül K. (1994). *Okul öncesi çocuklarda dini duygunun gelişimi ve eğitimi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.